

metodologia in sediamenti urbani e produzioni. Il contributo di Gabriella Maetzke e le attuali prospettive delle ricerche. Convegno internazionale di studi sull'archeologia medievale in memoria di Gabriella Maetzke, Viterbo 25-27 novembre 2004, [w:] Daidalos. Studi e Ricerche del Dipartimento di Scienze del Mondo Antico, t. 9, Viterbo 2008, 641 ss.

Opublikowany w roku 2008 tom Studiów i Badań Zakładu Nauk o Świecie Antycznym Uniwersytetu w Viterbo (Włochy, region Lacjum) poświęcony został pamięci wybitnej postaci włoskiej archeologii wczesnego średniowiecza — przedwcześnie zmarłej (2003 r.) Gabrielli Maetzke. Jej nagła śmierć była dotkliwą stratą dla całego środowiska włoskich archeologów, przede wszystkim tych zajmujących się szeroko pojętą metodologią badań wykopaliskowych oraz zagadnieniami wytwórczości ceramicznej okresu wczesnego średniowiecza. Stwierdzić należy także, że studentom z Viterbo zabrakło oddanego pedagoga.

Andrzej Kozłowski

METODOLOGIA, INSEDIAMENTI URBANI E PRODUZIONI. IL CONTRIBUTO DI GABRIELLA MAETZKE E LE ATTUALI PROSPETTIVE DELLE RICERCHE. CONVEGNO INTERNAZIONALE DI STUDI SULL'ARCHEOLOGIA MEDIEVALE IN MEMORIA DI GABRIELLA MAETZKE, VITERBO 25-27 NOVEMBRE 2004, [w:] Daidalos. Studi e Ricerche del Dipartimento di Scienze del Mondo Antico, t. 9, Viterbo 2008, 641 ss.

Opublikowany w roku 2008 tom Studiów i Badań Zakładu Nauk o Świecie Antycznym Uniwersytetu w Viterbo (Włochy, region Lacjum) poświęcony został pamięci wybitnej postaci włoskiej archeologii wczesnego średniowiecza — przedwcześnie zmarłej (2003 r.) Gabrielli Maetzke. Jej nagła śmierć była dotkliwą stratą dla całego środowiska włoskich archeologów, przede wszystkim tych zajmujących się szeroko pojętą metodologią badań wykopaliskowych oraz zagadnieniami wytwórczości ceramicznej okresu wczesnego średniowiecza. Stwierdzić należy także, że studentom z Viterbo zabrakło oddanego pedagoga.

Śmierć Gabrielli Maetzke boleśnie przeżyli również polscy archeolodzy — przyjaciele i koledzy Zmarłej¹. Od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku współpracowali z nią zwłaszcza na polu metodologii badań archeologicznych. Najważniejszym wspólnym dziełem z tej dziedziny był artykuł opublikowany blisko trzydzieści lat temu², poprzedzony niemal równie ważnymi studiami uwieńczonymi innym artykułem, dotyczącym analizy opisowej stanowisk wielowarstwowych³.

Tom otwierają wprowadzenia i pozdrowienia skierowane do uczestników sympozjum wygłoszone przez władze Uniwersytetu w Viterbo: Rektora — prof. Marco Manciniego, Dziekana Wydziału Konserwatorstwa Dóbr Kultury — prof. Marii Andaloro, kierownika Zakładu Nauk o Świecie Antycznym — prof. Sandro Filippo Bondi. Profesor Guglielmo Maetzke podziękował organizatorom sympozjum oraz uczestnikom, wskazując na pewne istotne cechy charakteru swojej Córki, a wśród nich czynnik humanistyczny w uczestnictwie w badaniach naukowych, rodzinną atmosferę w pracy, gotowość do poświęceń nie tylko dla nauki, ale również dla kształconej młodzieży.

Na omawiany tom składają się szkice poświęcone Gabrielli Maetzke (głównie Stanisława Tabaczyńskiego — *Gabriella Maetzke e le sue riflessioni metodologiche*, s. 5–12) lub zagadnieniom, nad którymi i ona również niegdyś pracowała. Stanowi on bowiem plon sympozjum, które odbyło się w listopadzie 2004 r. na Uniwersytecie w Viterbo. Profesor Maetzke wykładała przed śmiercią na tej uczelni, prowadząc równocześnie duże badania wykopaliskowe, w ostatnich latach przede wszystkim na terenie starożytnego miasta Ferento, położonego kilka kilometrów na północ od dzisiejszego Viterbo, w kierunku doliny Tybru. Jak niemal wszędzie we Włoszech, badań w Ferento nie da się ograniczyć do pozostałości jednej tylko epoki. Występują tam nawarstwienia co najmniej od czasów Etrusków⁴ — od VII w. p.n.e. po wiek XIII. W czasach rzymskich stanowiło ono ważne centrum produkcji żelaza, co przysparzało mieszkańcom bogactwa, widocznego w odkrywanych budowlach i przedmiotach. Najbardziej znane są ruiny teatru⁵ i term. Również późniejsze epoki są bogato poświadczane — historia miasta liczy bowiem co najmniej 15 stuleci.

Doświadczenie uzyskane przez Gabriellę Maetzke podczas prac wykopaliskowych, między innymi na terenie *Forum Romanum*⁶ w Rzymie, sprzyjało podjęciu przez nią w roku 1994 dużych, nowoczesnych⁷ badań w Ferento, tym bardziej że stanowiło to doskonały poligon dla

¹ Por. E. i S. Tabaczyńscy, *Gabriella Maetzke (1946–2003)*, „Archeologia Polski”, t. 49:2004, z. 1-2, s. 220–221.

² G. Maetzke, E. Pleszczyńska, S. Tabaczyński, *Problems of inference based on stratigraphic sequences: a tentative model*, „Archeologia Polona”, t. 20:1981, s. 159–176; opublikowany później również po polsku: G. Maetzke, E. Pleszczyńska, S. Tabaczyński, *Sekwencje stratygraficzne i problemy datowania stanowisk wielowarstwowych*, „Archeologia Polski”, t. 27:1982, z. 1, s. 27–56. Osiągnięcia polskiej szkoły archeologii w dziedzinie teorii i metodyki badań stratygraficznych nie ulegają wątpliwości. Szkoda, że w dzisiejszej praktyce wykopaliskowej niektórzy archeolodzy nie w pełni stosują metodę stratygraficzną.

³ G. Maetzke, T. Rysiewska, S. Tabaczyński, P. Urbańczyk, *Problemi dell'analisi descrittiva nelle ricerche sui siti archeologici pluristratificati*, „Archeologia Medievale”, t. 4:1977, s. 7–46; później opublikowany również po polsku: G. Maetzke, T. Rysiewska, S. Tabaczyński, P. Urbańczyk, *Problemy analizy opisowej stanowisk wielowarstwowych*, „Archeologia Polski”, t. 23:1978, z. 1, s. 7–52.

⁴ M. Micozzi, *Ferento etrusca?*, Daidalos. Studi e Ricerche del Dipartimento di Scienze del Mondo Antico, t. 6, Viterbo 2004, s. 113–132.

⁵ P. Pensabene, *Il teatro romano di Ferento. Architettura e decorazione scultorea*, Roma 1989.

⁶ G. Maetzke, *Foro Romano: Testimonianze dell'abitato medievale*, [w:] *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, t. I, G. Labuda, S. Tabaczyński red., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 259–264.

⁷ Amatorskie prace wykopaliskowe podejmowano tam już od co najmniej XVI w. (por. G. Romagnoli, *Ferento [Viterbo]. Storia degli scavi e delle Ricerche archeologiche*, Daidalos. Studi e Ricerche del Dipartimento di Scienze del Mondo Antico, t. 3, Viterbo 2001, s. 273–300).

kształcenia studentów i młodych naukowców. Znaczna część artykułów w omawianym tomie poświęcona została różnym aspektom wykopalisk w Ferento. Wyniki prac przedstawiono wcześniej na przełomie lat 2002 i 2003, podczas wystawy zatytułowanej „*Ferento, civitas splendissima*” w Narodowym Muzeum Archeologicznym Rocca Albornoza w Viterbo⁸. Udało się wówczas w przystępnej formie zaprezentować część tego, co w niniejszej publikacji znajdujemy już jako artykuły ściśle naukowe.

Irene Berlingò (*Ricerche nella Tuscia e a Ferento*, s. 13–49) przedstawiła działalność Urzędu Konserwatora Zabytków na Etrurię Południową w zakresie ratowania zabytków archeologicznych w kilku miejscowościach, w których prowadziła badania również Gabriella Maetzke: chodziło o stanowiska w Montefiascone, Piansano, Ferento oraz Viterbo wraz z oryginalnymi opiniami konserwatorskimi (zamieszczonymi jako załączniki, s. 19–41).

Podobny charakter ma artykuł Valerii D’Atri (*Viterbo medievale: note d’archivio*, s. 51–55), która dokumentuje interwencje konserwatorskie w dziedzinie zabytków średniowiecznych.

W wykopaliskach oraz w badaniach zabytkowej architektury Włoch kładzie się wyjątkowo duży nacisk na tak zwane *spolia*, to jest elementy architektoniczne wtórnie użyte podczas konstrukcji innych budowli. Rozpoznawanie takich elementów stanowi cenioną umiejętność, co nie budzi zdziwienia we Włoszech, gdzie na każdym kroku natrafiamy na przykłady wtórnego użycia większych lub mniejszych elementów architektury. Znane są także przykłady studiów nad układami stratyfikacyjnymi obiektów budownictwa rzymskiego i średniowiecznego, z zastosowaniem warsztatu badawczego archeologii. Na ten aspekt badań wykopaliskowych i całą skomplikowaną problematykę *spoliów* zwróciła uwagę Elisabetta De Minicis (*Gli spolia. Esempi di riutilizzo nelle tecniche costruttive [Roma e alto Lazio]*, s. 57–74).

Paola Palazzo i Carlo Pavolini (*Ferento: continuità di un’esperienza di scavo*, s. 75–104) przedstawili najważniejsze wyniki badań wykopaliskowych na terenie antycznego miasta Ferento, w tym usytuowanie pięciu wykopów badawczych. Uwzględniono także rezultaty prac, w których już, niestety, nie uczestniczyła Gabriella Maetzke. Należy podkreślić, że pozostałości rzymskiego i wczesnośredniowiecznego miasta Ferento stanowią idealne miejsce dla nauczania metod wykopaliskowych. Relikty architektury murowanej są w wielu miejscach widoczne na powierzchni ziemi (nie mówię oczywiście o dobrze zachowanych pozostałościach teatru). Wykopaliska mogły objąć bardzo duży teren, dzięki czemu przeprowadzono szeroko- i płaszczyznowe badania o charakterze interdyscyplinarnym.

Ponieważ antyczne Ferento miało swój odpowiednik w mieście wczesnośredniowiecznym, istotne jest określenie wzajemnego stosunku obu struktur — starożytnej i wczesnośredniowiecznej. Jeden z jego aspektów omawia Giuseppe Romagnoli (*Ferento. Il sistema difensivo della città altomedievale*, s. 105–122). Ze względu na współczesne zniszczenia oraz na wtórne użycie rzymskich materiałów budowlanych, a także na niezwykle silną dominację pozostałości teatru (zachowane elementy *in situ* oraz gruzy) nad innymi resztkami budowli, w tym także fortyfikacji wczesnośredniowiecznych, nadal nie w pełni wiadomo, na ile mury teatru weszły w skład umocnień wczesnośredniowiecznego miasta. Podczas gdy są wątpliwości co do całego obiektu, to nie ma ich w przypadku charakterystycznych wielkich obrabianych bloków kamienia, głównie tufu i „peperino” (skały również wulkanicznej), jednoznacznie pochodzących z budowli rzymskich, a znajdujących w różnych partiach murów wczesnośredniowiecznego Ferento, których całkowita długość wynosiła zaledwie około 1050 m. Pierwsze fortyfikacje miasta pochodzą z okresu pomiędzy połową VI a początkiem wieku VII i wiązały się z konfliktem longobardzko-bizantyjskim, który zakończył się zapewne w 605/606 r. zajęciem omawianego terenu przez Longobardów. Jest wielce charakterystyczne, że oś miasta wczesnośredniowiecznego stanowił *decumanus* (oś wschód–zachód) miasta rzymskiego. Natrafiono także na główne wejście do miasta od strony wschodniej.

⁸ *Ferento, civitas splendissima. Storie, reperti e immagini di un’antica città della Tuscia* (katalog wystawy), P. Gull, F. Sciaia red., Viterbo 2002.

Na terenie znajdującym się już poza linią pierwszych fortyfikacji miejskich, ale w centrum dawnego obszaru miasta rzymskiego oraz wewnątrz murów średniowiecznego Ferento, przeprowadzono badania wykopaliskowe, które doprowadziły do odsłonięcia stosunkowo złożonych układów stratyfikacyjnych, począwszy od warstw z czasów Republiki, na postśredniowiecznych kończąc. Piszą o tym Maria Elena Calabria, Tamara Patilli i Flora Scaia (*Ferento: testimonianze stratigrafiche e materiali nell'area all'esterno della fortificazione postantica* — *Saggio I*, s. 123–160). Ten właśnie artykuł pokazuje perfekcyjny warsztat archeologa, w którym celowała Gabriella Maetke i który przeniosła ze swoich wcześniejszych bogatych doświadczeń wykopaliskowych do badań Viterbo i okolic. Odtworzono kompletną historię tego miejsca wraz ze zmianami funkcji odsłoniętych obiektów. Artykuł dostarcza bogatej dokumentacji w rodzaju diagramów Harrisa, zdjęć wykonanych podczas badań, a także rysunków form naczyń glinianych i ich fragmentów, charakterystycznych dla poszczególnych faz osadnictwa. W tym ostatnim przypadku rysunki przedstawiono albo w zbyt dużej skali, albo zbyt delikatnie.

Jak już wspomniano, wykopaliska dawnego miasta Ferento (pod kierunkiem Gabrielli Maetke) zaprojektowano i zrealizowano z dużym rozmachem i z zastosowaniem pełnej gamy nauk pozostających do dyspozycji archeologii. Daniela Williams (*Le monete di Ferento: tre ritrovamenti a confronto*, s. 161–186) przedstawiła opracowanie trzech skarbów monet odkrytych w tak zwanym wykopie I w latach 1996, 1999 oraz 2001. W pierwszym zespole znajdowały się 92 egzemplarze, w tym 6 ołowianych krążków (naśladownictw monet) oraz 86 monet brązowych z lat 330–403. Drugi skarb zawierał 518 egzemplarzy, w tym 85 monet z brązu i 433 krążki z ołowiu (naśladownictwa monet brązowych). Trzeci depozyt zawierał 13 monet wyłącznie z brązu, wybitych w latach 404–408.

We wszystkich wymienionych znaleziskach zastanawia duża liczba egzemplarzy z ołowiu. Część badaczy jest zdania, że są to monety podrobione; przestępstwo to w końcu IV w., jako *crimen maiestatis imminute*, zagrożone było najwyższymi karami w Kodeksie Teodozjusza. Jednak dwie okoliczności sprzyjały biciu takich fałszyfikatów na przełomie IV i V w.: rozprzężenie władzy państwowej (między innymi przemarsze wojsk gockich, dowodzonych przez różnych wodzów) oraz brak napływu nowych monet, dewastujący istniejący system monetarny.

Interesujące wyniki dały analizy grobów odkrytych w wykopie I w Ferento podczas badań wykopaliskowych w latach 1998–1999 (Mariacristina Varano — *Sepolture altomedievali dall'area a ridosso della fortificazione*, s. 187–198). W rejonie, gdzie w czasach rzymskich istniała *tawerna*, odkryto fragment cmentarza z grobami dzieci oraz wyróżniającymi się „podwójnymi” grobowcami, funkcjonującego pomiędzy VII a przełomem VIII i IX w. Wszystkie te groby należały do bardzo rzadko spotykanych kategorii pochówków. Groby dzieci to najpewniej pochówki osobników jeszcze nieochrzczonych⁹. Natomiast „podwójne” grobowce nawiązują do znajdujących w Ferento jeszcze podczas badań E. Galliego podobnych grobowców określanych przez niego jako „barbarzyńskie” (longobardzkie?)¹⁰. Odmienne zdanie zaprezentował G. Ciampoltrini, który na podstawie wyników kwerendy archiwalnej zaliczył je do „tradycji rzymskiej”¹¹.

Analiza kości ludzkich (Licia Usai, Federica Gabbianelli — *Sepolture altomedievali dall'area a ridosso della fortificazione: dati antropologici e analisi del DNA*, s. 199–217) z pochów-

⁹ Odosobnione miejsca pochówków przypuszczalnie nieochrzczonych dzieci znane są z Francji (A. Garnotel, V. Fabre, *La place de l'enfant médiéval dans l'espace des morts. Apports des fouilles du Lunellois*, [w:] *L'enfant, son corps, son histoire*, L. Buchet red., *Actes des Septièmes Journées Anthropologiques de Valbonne (1–3 juin 1994)*, Valbonne 1997, s. 9–24).

¹⁰ E. Galli, *Ferento. Scavi nell'area dell'antica città e del Teatro*, „Notizie degli scavi di Antichità”, 1911, s. 22–35.

¹¹ G. Ciampoltrini, *Aspetti dell'insediamento tardoantico ed altomedievale nella Tuscia: due schede d'archivio*, „Archeologia Medievale”, t. 18:1992, s. 687–697.

ków wczesnośredniowiecznych z wykopu I z Ferento dotyczyła 8 osobników umieszczonych w 7 grobach. W większości były to kości dzieci.

Interesującym aneksem do tego rozdziału jest zaprezentowanie metody i stanu badań nad zastosowaniem analizy DNA do materiałów z wykopalisk archeologicznych, wraz z określeniem cech genetycznych jedynego nadającego się do tego celu szkieletu dorosłego mężczyzny. Jego charakterystyka genetyczna odpowiada populacjom znajdującym się pomiędzy Kaukazem, środkowym Wschodem, Egiptem, a przede wszystkim blisko obszarów azjatyckich, wliczając w to Kazachstan i Kirgistan. W tym przypadku należy się zgodzić z Autorką opracowania, że ma ono charakter wstępny i powinno się wykonać badania większej liczby osobników.

Ostatnim artykułem z serii dotyczącej badań nad starożytnym i wczesnośredniowiecznym Ferento jest: *Dati preleminari da un'area ai margini del pianoro: Saggio II*, Marii Eleny Calabrieri i Mariicristiny Varano (s. 219–236). Jego przedmiotem jest tak zwany wykop II, gdzie odsłonięto cmentarz z VI–VII w. oraz zabudowę mieszkalną z XI–XII w. Jeden wszakże punkt wydaje się nadzwyczaj interesujący. Mianowicie, na obszarze zajęty przez nekropolem natrafiono na układ struktur murowanych, który można interpretować (Gabriella Maetzke) jako pozostałości niewielkich rozmiarów kościółka (kaplica cmentarna?). Nie ma pewności co do funkcji wspomnianego obiektu, jednak wydaje się ona bardzo prawdopodobna.

Następna część omawianej publikacji jest poświęcona ceramice z okresu wczesnego i pełnego średniowiecza. Pierwszy tekst (Nolwenn Lecuyer — *Ceramica invetriata di area altolaziale tra X e XIV secolo: problemi aperti*, s. 237–253), jako jedyny z całego tomu jest opublikowany w innym języku niż włoski — po francusku. Problem ceramiki szklwionej, zarówno tak zwanej a vetrina pesante a macchia, jak też ceramiki szklwionej a vetrina sparsa jest niezwykle ważnym zagadnieniem wytwórczości ceramicznej we Włoszech. Pojawienie się i występowanie pierwszego z tych typów od wieku VIII po wiek X i związek z dobrze opracowaną kategorią ceramiki określaną Forum Ware jest dobrym wyznacznikiem chronologicznym w materiałach wczesnośredniowiecznych na obiektach miejskich we Włoszech. Autorka przedstawiła rezultaty studiów nad ceramiką pochodzącą z trzech stanowisk archeologicznych z Lacjum: Caprignano, Montaglano i Offiano. Szczególnie dużo miejsca poświęcono rozwojowi produkcji garncarskiej w *castrum* Carpignano.

Również Sauro Gelichi (*Un ritorno alle origini: il dibattito sulla „maiolica arcaica” e sulla „proto-maiolica” trent'anni dopo*, s. 255–270) wskazuje na wybitny wkład Gabrielli Maetzke w studia nad ceramiką. Podkreśla zwłaszcza pojawienie się w latach siedemdziesiątych XX w. nowego podejścia do studiów nad garncarstwem we Włoszech¹². Były to czasy wielkich zmian w archeologii włoskiej — wprowadzenie metody stratygraficznej do badań wykopaliskowych, zastosowanie podejścia kontekstualnego. Duży wpływ na postęp w badaniach nad wytwórczością naczyń glinianych wczesnośredniowiecznej Italii miało dwóch cudzoziemców David Whitehouse i Hugo Blake. Inną postacią pierwszoplanową ówczesnych badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną był Tiziano Mannoni¹³, a także mistrz Gelichiego — Riccardo Francovich¹⁴. Problematykę studiów nad początkami „majoliki archaicznej” oraz „protomajoliki” Sauro Gelichi przedstawił od strony filozofii nauki, zmieniających się w ciągu ostatnich czterdziestu lat kierunków i podejść metodologicznych. W konkluzji stwierdza on, że problem początków tego typu ceramiki należy rozważać w ramach jej powiązań nie tylko kulturowo-technologicznych, ale również ekonomicznych i społecznych. Na owe współzależności społeczne wskazuje Sauro Gelichi również w innym miejscu artykułu.

¹² G. Maetzke, *Contributi per la conoscenza della ceramica medievale delle Marche*, „Rivista di Studi Marchigiani”, t. I, nr 1:1978, s. 85–117.

¹³ T. Mannoni, *La ceramica medievale a Genova e nella Liguria*, Genova-Bordighera 1975.

¹⁴ R. Francovich, *La ceramica medievale a Siena e nella Toscana meridionale (secc. XIV–XV)*. *Materiali per una tipologia*, Firenze 1982.

Marco Sannazaro (*Un laterizio bollato e la gestione delle figlinae della chiesa bresciana tra tardoantico e altomedioevo*, s. 271–288), od lat analizujący źródła epigraficzne dla terenów rolniczych Lombardii, zajmuje się głównie inskrypcjami związanymi z architekturą sakralną V–VII w. Jest to interesujące studium z zakresu nauk pomocniczych archeologii. Na podstawie stempla z fragmentu ceramiki budowlanej z V–VI w. potrafił wyciągnąć daleko idące wnioski o charakterze społeczno-ekonomicznym.

Odmiernym zagadnieniem zajął się Gian Pietro Brogiolo — *Nuovi dati sugli insediamenti eremitici di Tignale (BS)*, s. 289–305. Przedstawił on pozostałości zespołu eremów pustelników z VI–VII w. znajdujących się na półkach skalnych na zboczach doliny rzeki Tignale w pobliżu jeziora Garda. Prace wymagały od archeologów umiejętności alpinistycznych. Wspomniany zespół obiektów, razem z innymi pobliskimi stanowiskami archeologicznymi z wczesnego średniowiecza, w tym z niewielką świątynią w grocie, można odnieść do niepublikowanego dotąd *Zywota Świętego Ercolana* — biskupa z VI w. prowadzącego życie pustelnika mniej więcej w tym rejonie. Ciekawostką jest fakt, że tradycja lokalna nazywa to miejsce „Covoli delle streghe” — „kryjówkami wiedźm”. Najprawdopodobniej nazwa pochodziła od osobliwej religijności zamieszkujących tutaj pustelników, a nie od dzikiego i niedostępnego odludzia. Autor przeanalizował także różne aspekty roli pustelników w VI–VII w.

W następnym artykule (Silvia Lusuardi Siena — *A proposito di Luni carolingia*, s. 307–344) mowa jest o pewnym, wydzielonym z życia miasta, okresie datującym się na epokę Karolingów (VIII–IX w.). Luni jako ważny ośrodek cesarski samo zasługiwałoby na wielką monografię tego okresu. Ze względu na szczupłość miejsca w artykule pomieszczono olbrzymią ilość faktów historycznych powiązanych z konkretnymi strukturami lub obiektami miasta, które w epoce karolińskiej podlegało Lucce, jako stolicy administracyjnej. Pierwszy książę karoliński — Longobard Allone, dostał od cesarza polecenie stworzenia morskiej floty w Luni. *Portus Lunae* otwiera miastu wyjście na morze nie tylko dla celów handlowych, ale także jako obrona przed widoczną wówczas i stale nasilającą się obecnością Arabów na Morzu Tyrreńskim. Istnieje cały szereg źródeł pisanych mówiących o przetransportowaniu w tym czasie wielu bezcennych relikwii, na przykład z Korsyki, między innymi do Luni. Mimo że Luni wczesnośredniowieczne nie mogło się równać z miastem rzymskim (na zamieszczonych ilustracjach jako tło dla obiektów wczesnośredniowiecznych przedstawiono obiekty rzymskie), to jednak można je traktować jako centrum administracyjne i religijne (siedziba rozległej diecezji) — emporium o infrastrukturze sprzyjającej handlowi i pielgrzymowaniu. Zostało ono zmienione w jedne z głównych wrót prowadzących do cesarstwa. Widocznym przykładem zmian zachodzących w Luni karolińskim jest przebudowa katedry pod wezwaniem Świętej Marii. W artykule zamieszczono rekonstrukcje rysunkowe hipotetycznej bryły katedry z omawianego okresu. W specjalnie skonstruowanej krypcie katedry miała się znajdować relikwia Najświętszej Krwi Chrystusa.

Jeszcze jedno znalezisko jest godne podkreślenia, a mianowicie warsztat ludwisarski — stanowisko do odlewania dzwonów kościelnych.

Francesca Latini — jedna z uczennic Gabrielli Maetzke, zajmująca się zagadnieniami z dziedziny organizacji kościelnej, a zwłaszcza osadnictwem klasztorным w rejonie Sabiny wschodniej — przedstawiła artykuł *Un esempio significativo dell'indagine territoriale: il Monastero di San Leopardo (Rieti)*, s. 345–370. Na podstawie źródeł pisanych oraz terenowej weryfikacji archeologicznej ustaliła, że zespół klasztorny San Leopardo, o którym mówią szeroko źródła z XII w., początkami sięgał w rzeczywistości czasów sprzed wieku XI. Autorka starała się także określić funkcję klasztorów w systemie organizacji kościelnej Sabiny i Abruzji.

Paolo Peduto, obok Gabrielli Maetzke jeden z „filarów” polsko-włoskich badań wykopaliskowych w Capaccio Vecchia¹⁵ (1973–1983), zaprezentował przegląd najważniejszych za-

¹⁵ Badania wykopaliskowe związane były ze studiami nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Lombardii Mniejszej, prowadzonymi na podstawie umowy pomiędzy ówczesnym Instytutem Historii

gadnień wczesnego średniowiecza z rejonu Salerno — równiny nadmorskiej nad rzeką Sele (*Dallo scavo di Capaccio alle piu recenti indagini nella pianura del Sele*, s. 371–382). Wymienia on dwie osoby — nieżyjących już Wernera Johannowskyego, konserwatora zabytków archeologicznych w Salerno, oraz rektora uniwersytetu Nicola Cilento jako promotorów badań nad wczesnym średniowieczem w tym rejonie Włoch. Ze strony polskiej wspomnieć należy o dwóch postaciach — profesorach Witoldzie Henslu oraz Stanisławie Tabaczyńskim.

Paolo Peduto zajął się przede wszystkim osadnictwem, które można datować na wczesny okres wczesnego średniowiecza i relacje z punktami osadniczymi jeszcze z czasów antycznych. Wskazuje również na to, że część obiektów wczesnośredniowiecznych uległo dewastacji podczas odświeżania wielkich budowli greckich i rzymskich. Tak się wydarzyło w Paestum (Poseidonia), obecnie w miejscowości Capaccio. Jeden ze słynnych archeologów klasycznych Amadeo Maiuri, „czyszcząc” dorycką świątynię Cerery w Paestum najprawdopodobniej zniszczył pozostałości pałacu biskupiego sprzed IX–X w. Biskup Paestum w wieku X przeniósł swą siedzibę do rodzącego się na skraju gór miasta Caputaquis, którego pozostałości badała przez wiele lat ekspedycja polsko-włoska. Paolo Peduto przedstawił dwie, różniące się charakterem, fazy osadnictwa wczesnośredniowiecznego na terenie równiny rzeki Sele. Pierwsza z nich, datowana na VI–VIII w., polegała na zdobywaniu ziemi pod uprawę przy zachowaniu odpowiednich relacji pomiędzy biskupstwem a nowym władztwem longobardzkim. Druga, z IX–X w., to opanowywanie latyfundiów przez rodziny sinioralne miast odbudowanych lub nowo powstałych, jak Salerno i Capaccio.

Niezwykłe ważny artykuł zamieściła w recenzowanym tomie Alessandra Molinari (*L'archeologia medievale in Sicilia: un bilancio degli ultimi vent'anni*, s. 383–418). Jest to jedno z tych opracowań, którym warto byłoby poświęcić więcej miejsca. Przynosi ono znaczący wkład w poznanie archeologii średniowiecza Sycylii — podsumowanie ostatnich dwudziestu lat tej dziedziny badań, a przy tym zawiera bogatą bibliografię, mogącą stanowić punkt wyjścia dla dalszych, pogłębianych studiów.

Od lat sześćdziesiątych XX w. zainteresowania badaczy średniowiecza Sycylii koncentrowały się wokół zagadnień związanych z dominacją bizantyjską, mużułmańską, normańską i swewską. Koncentrowano się na problematyce produkcji ceramiki, a także na dynamice osadnictwa, zwłaszcza wiejskiego. Badania archeologiczne w miastach pozostają nadal niewystarczające i sporadyczne, z wyjątkiem Palermo, gdzie jednak fazy — późnorzymska i wczesnośredniowieczna — wymykają się niemal całkowicie obserwacjom archeologów. Sympozjum, które miało miejsce w 2001 r. (*Sycylia w epoce islamskiej*), pozwala wnosić, że następuje przełom w zakresie studiów nad fazą bizantyjską i mużułmańską w historii Sycylii. Wskazują na to wspólne dyskusje historyków, archeologów, historyków architektury i filologów.

Założenia metodologiczne rozważań nad wczesnym średniowieczem Sycylii wyjaśniają podtytuły tego artykułu — *spożycie a produkcja ceramiczna pomiędzy V a XIII wiekiem, czy też osadnictwo wiejskie pomiędzy V a XIII w.* Zawarta tam jest interesująca analiza przemian zachodzących na Sycylii w średniowieczu w ujęciu regionalnym — ze wskazaniem na odmienności w charakterystyce różnych części wyspy oraz w przekroju chronologicznym, zwłaszcza w odniesieniu do wspomnianych wyżej faz — późnoantycznej, bizantyjskiej, mużułmańskiej i normańskiej. Na zakończenie Autorka stawia postulaty badawcze na przyszłość: konieczność rozwoju archeologii miast, potrzebę wielostronnych badań nad obiektami typu *vicus/rahal/casale*, z jasno określonym programem badawczym, jak w przypadku willi Settefinestre lub zamku Rocca San Sivestro w Toskanii. Należałoby połączyć wykopaliska ze studiami nad

Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk a Instytutem Filologii i Historii Średniowiecza Uniwersytetu w Salerno. Wykopaliska w Capaccio Vecchia zakończyły się dwutomową publikacją: *Caputaquis Medievale I. Ricerche 1973*, Salerno 1976 oraz *Caputaquis Medievale II, Ricerche 1974–1980*, Napoli 1984. Niestety, nie ukończono wówczas prac nad tomem III.

produkcją niewolniczą i feudalną dla zrozumienia systemu ekonomicznego funkcjonującego w społeczności wiejskiej, stosunkowo niezależnej.

Miasto Aquila (Abruzja) w Apeninach zostało ostatnio (już po opublikowaniu, w omawianym tomie, artykułu Fabia Rediego — *Conurbazione e decastellamento: il caso dell'Aquila fra mitologia e dati archeologici*, s. 419–436) doświadczone tragicznym trzęsieniem ziemi¹⁶. Podobne katastrofy zdarzały się również w przeszłości — na przykład w 1315 i 1349 r. Istnieje wiele luk w znajomości przeszłości miasta, które ma opinię młodego (jak na Włochy)¹⁷. Spowodowane one zostały przez surowy krajobraz, nie sprzyjający odkryciom, oraz przez brak miejscowych specjalistów w dziedzinie archeologii średniowiecza. Autor artykułu był jednym z uczestników polsko-włoskich badań w Capaccio Vecchia — wówczas jako młody naukowiec z Pizy, gdzie przez wiele lat prowadził prace nad średniowieczną Toskanią. Później objął katedrę na Uniwersytecie w Aquili.

Powszechnie uważa się, że początki miasta sięgają wstecz nieco ponad 750 lat, kiedy w roku 1254, wołą syna cesarza Fryderyka I — Konrada IV Hohensztaufa (*rex Romanorum*) skonfiskowano lasy na dużym obszarze i oddano je wszystkim, którzy chcieli zamieszkać w mieście, wyłączając ich spod władzy miejscowych feudalów. Mieszkańcy miasta zostali zwolnieni ze wszystkich obciążeń feudalnych i podlegali bezpośredniej jurysdykcji cesarskiej. Zarządzono także zburzenie wszystkich zamków leżących w obrębie granic nowego miasta z wyjątkiem podległych cesarstwu, a także oprócz *Castrum Cassari* (zapewne zamek Ocre), który należał najprawdopodobniej do Gualtieriego z Ocre — kanclerza króla. W tym samym dokumencie jest mowa o wzniesieniu murów miejskich, które nie mogły przekraczać wysokości 6 m, o targach dwudziestodniowych i trzech targach tygodniowych. Jednocześnie mieszkańcy miasta mieli odbudować zniszczone zamki, a także wznieść odrębny zamek dla cesarza.

Ponieważ mieszkańcy miasta nie respektowali zawartych paktów, zapewne dlatego zniszczyli powyżej cytowany dokument, jak i inny wydany przez Karola I Andegawczyka, który odbudował miasto po zniszczeniu go przez Manfrediego — króla Sycylii, w akcie zemsty za sprzyjanie wrogom Gwelfów.

Fabio Redi przytacza także różne opinie na temat pochodzenia nazwy miasta. Znakomite opanowanie przez niego metod weryfikacji źródeł pisanych za pomocą wykopalisk archeologicznych dało bardzo dobre rezultaty w przypadku poszukiwań śladów skutków przytoczonych zarządzeń wydawanych przez poszczególnych władców z przemianami architektoniczno-urbanistycznymi włącznie (fragmenty murów miejskich, bazylika S. Maria Collemaggio, klasztor S. Domenico z zachowanymi pozostałościami pałacu Karola Andegawczyka).

Badania w Aquili były (co najmniej do trzęsienia ziemi) prowadzone konsekwentnie według przyjętego planu opartego na wynikach kwerendy źródeł pisanych. Doprowadziły także do odkrycia zabytków architektury przedrzymskiej oraz warstw osadnictwa rzymskiego. Ponadto udokumentowano pozostałości murowanych budowli wczesnośredniowiecznych, związanych z okresem poprzedzającym dokument „fundacyjny” (zespół S. Basilio z XI–XII w. i wcześniejszy kościół S. Maria del Monte).

Guido Vannini — od wielu lat kierujący katedrą archeologii średniowiecza na uniwersytecie we Florencji — florencki przyjaciel i kolega jeszcze z lat studenckich Gabrielli Maetzke, dedykował Jej rozważania nad niektórymi aspektami topografii i urbanistyki Florencji wcze-

¹⁶ Autor recenzji miał okazję przebywać w tym fascynującym mieście przygotowując ekspozycję wystawy: *I tesori dell'antica Polonia* w 1986 r.

¹⁷ A. Clementi, E. Prodi, *L'Aquila*, [w:] *Le città nella Storia d'Italia*, Bari 1986, s. 16–18; por. także: A. M. Giuntella, *L'alto medioevo in Abruzzo alla luce dell'archeologia*, [w:] *La storia dell'alto medioevo italiano (VI–X secolo) alla luce dell'archeologia*, Firenze 1994 s. 231–250; taż: *Dieci anni di ricerche, nel campo dell'archeologia cristiana, in Abruzzo*, [w:] *Atti del VII Congresso nazionale di archeologia cristiana*, t. 1, cz. 2, Cassino 2003, s. 571–606.

snośredniowiecznej (*Florentia altomedievale: le mura carolingie, storia e topografia di un mito di fondazione*, s. 437–478).

Autor wyjaśnił, że w znacznej części stanowią one fragmenty jego pracy magisterskiej sprzed trzydziestu kilku lat, włączył do artykułu dyskusję z pewnymi interpretacjami Gabrielli Maetzke, dotyczącymi tych samych zagadnień; bowiem zmarła Badaczka w początkach swej kariery naukowej opublikowała prace na temat Florencji (skąd pochodziła). Guido Vannini jest obecnie najlepszym znawcą wczesnego średniowiecza Florencji, a dwie osiągnięte specjalności — geografia i archeologia — pozwalają mu na bardzo dobrze udokumentowane interpretacje w odniesieniu do topografii historycznej miasta.

Mury miejskie Florencji, wzniesione we wczesnym średniowieczu, dostawiono, jak stwierdza G. Vannini, do założeń rzymskich. Rozważania zostały poparte niezliczoną ilością danych ze źródeł pisanych, świadectwami funkcjonowania poglądów na obecność murów miejskich z epoki karolińskiej w świadomości mieszkańców owego miasta, a do tego skonfrontowane z ich rzeczywistym stanem. Opisuje zjawisko czegoś, co można by nazwać „pamięcią struktury miejskiej” — funkcjonowanie jej w świadomości obywateli. W przypadku Florencji, po okresie kryzysu jej znaczenia w wiekach VI–VIII, najważniejsze dla „tożsamości miasta” były dwa wieki kończące pierwsze tysiąclecie, w których właśnie powstał drugi pierścień murów miejskich, otaczających miasto określane wielokrotnie jako wzniesione na nowo przez cesarza Karola Wielkiego „rymianina” i „chrześcijanina”. Na uwagę zasługują zamieszczone w artykule ilustracje, zwłaszcza plany dwóch faz rozwoju miasta wczesnośredniowiecznego¹⁸.

Jeszcze kilku autorów przypomniiało sylwetkę Gabrielli Maetzke i Jej niebagatelną spuściznę w zakresie badań nad miastami średniowiecznymi, w tym przypadku Rzymu, jaka po Niej pozostała. W omawianym tomie zamieszczono serię artykułów na temat badań na terenie *Forum Romanum*. Letizia Pani Ermini i Anna Maria Giuntella (*Il contributo di Gabriella Maetzke all archeologia urbana*, s. 479–484) podkreśliły znaczenie, jakie mają Jej studia nad układami stratyfikacyjnymi północno-zachodniej części *Forum* dla poznania zmian zachodzących w obrazie średniowiecznego Rzymu¹⁹. Obie Autorki są doświadczonymi specjalistkami z zakresu archeologii średniowiecza — zwłaszcza miast oraz archeologii chrześcijańskiej²⁰.

Chiara Raimondo (*Vico Jugario: L'accrescimento e le case tra XI e XV secolo*, s. 485–518) podsumowała rezultaty badań terenowych Gabrielli Maetzke w obrębie Vico Jugario, ważnego z punktu widzenia struktury miasta zarówno w epoce rzymskiej, jak i w okresie średniowiecza. Stanowiło ono dla Rzymian arterię łączącą *Forum* z mostami na Tybrze. Również w średniowieczu było istotnym traktem komunikacyjnym. Nawarstwienia odkryte w tym rejonie zawierały wiele materiałów archeologicznych o pierwszorzędnym znaczeniu, zwłaszcza dla rozpoznania chronologii zmian zachodzących w średniowiecznym mieście (i w jego zabudowie). Cenne wydaje się przedstawienie przez Autorkę diagramu Harrissa (opartego na ustaleniach G. Maetzke) dla nawarstwień odkrytych w obrębie Vico Jugario, z czterema głównymi fazami w okresie od XI po XV w.

Wyniki wykopalisk G. Maetzke obejmujące Vico Jugario, zwane również wykopaliskami „via Consolazione”, były również tematem artykułu Paolo Gülla (*Gli scavi dell'area nordoccidentale del Foro romano (1980–1995): temi, problemi e prospettive di ricerca*, s. 519–528). Podkreślił on znaczne walory uzyskanych wyników z punktu widzenia całościowej analizy chronologii zjawisk zachodzących w mieście Rzymie, w porównaniu z rezultatami innych wykopalisk (jak Cripta Balbi), które prowadzone były tak samo nowoczesnie i starannie. Kon-

¹⁸ O możliwościach zastosowania nowoczesnych metod w przypadku źródeł do historii Florencji mowa jest także w innym artykule-posterze w tym samym tomie (s. 625–632).

¹⁹ G. Maetzke, *La struttura stratigrafica dell'area nordoccidentale del Foro Romano come appare dai recenti interventi di scavo*, „Archeologia Medievale”, t. 18:1991, s. 43–200; por. także literaturę z przyp. 6.

²⁰ Por. przyp. 17.

kluzję wywodów Autora stanowi wezwanie do stworzenia zespołu badawczego dla kontynuowania wspomnianych studiów.

Podobne zagadnienia, jednak odnoszące się do czasów późniejszych, dominują w opracowaniu Simony Pannuzi (*La strada della Consolazione: trasformazioni edilizie ed attività produttive in un isolato romano tra la fine del XV ed il XVIII secolo*, s. 529–563). W tym przypadku Autorka oparła się również na źródłach ikonograficznych, których już dla tego okresu nie brakuje.

Maria Cristina Molinari (*I reperti numismatici e lo scavo stratigrafico: considerazioni su alcune ricerche italiane degli ultimi venticinque anni*, s. 565–577) przygotowała omówienie zagadnień wzajemnych relacji znalezisk numizmatycznych i pozostałych materiałów archeologicznych, w perspektywie ostatnich dwudziestu pięciu lat archeologii włoskiej. Przypomniała, że za sprawą polskich badaczy kwestie te przewijały się w literaturze przedmiotu od lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku. Powołała się także na niektóre teoretyczne prace Gabrielli Maetke w tym zakresie²¹.

Donatina Olivieri (*Area Nord Occidentale del Foro Romano. Butti medievali nel Tempio della Concordia: le lampade vitree*, s. 579–594) poruszyła jeden wąski wycinek dotyczący materiałów archeologicznych uzyskanych w trakcie badań na *Forum*, a mianowicie fragmentów szklanych lamp średniowiecznych. Rekonstrukcję ich wyglądu oparła przy tym na źródłach pisanych i ikonograficznych oraz zachowanych oryginalnych okazach zabytkowych.

Z okazji sympozjum przygotowano także serię posterów. Zostały zamieszczone w tomie nie jako streszczenia, ale niewielkie artykuły z całym aparatem naukowym (przypisy, bibliografia, ilustracje). Odznaczają się one zwięzłością formy i dobrą jakością materiałów ilustracyjnych. Można jedynie żałować, że prac tych nie włączono do innych większych bloków tematycznych tomu.

Opracowanie autorstwa Tamary Patilli, Giuseppe Romagnoligo i Flory Scai — *Viterbo, Via di Vallepiatta* (s. 597–610) — dotyczy głównego obszaru prezentowanych w omawianym tomie badań archeologicznych. W tym przypadku chodzi o teren leżący w samym mieście Viterbo. Prace wykopaliskowe przeprowadzono tam w 2003 r. pod kierunkiem Gabrielli Maetke. Była to strefa włączona w obręb murów miejskich pod koniec XI w. Pierwsze warstwy osadnicze można jednak wiązać dopiero z wiekiem XII. Wówczas powstały dwa ciągi zabudowy wzdłuż drogi prowadzącej poza miasto. Na tym obszarze, znajdującym się nieco na uboczu, w wiekach XIII i XIV funkcjonował miejski dom publiczny oraz dom gry. W tym samym rejonie pomiędzy 1558 a 1562 r. wzniesiono synagogę.

Przebadano szereg wewnątrz dawniej istniejących budowli. Na podkreślenie zasługuje zespół ceramiki uzyskany z jednej z odsłoniętych jam zlokalizowanych wewnątrz zarysów ścian budynku. W wypełniku odkryto wiele fragmentów majolikowej ceramiki renesansowej, pięknie zdobionej barwnym szkliwem (w tym również naczynia nadające się do pełnej rekonstrukcji). Całość jest datowana na XVI–XVIII w. Wśród wątków ornamentalnych występują przedstawienia ludzi, zwierząt i roślin, a także motywy geometryczne. Ceramika z Viterbo znajduje analogie w materiałach z najważniejszych stanowisk z regionów Włoch północnych i środkowych (między innymi z Rzymu — *Cripta Balbi*).

Następny artykuł Donatelli De Bernardis, Franceski Alhaique, Michela Tommasa Fortunato — *Studio preliminare dei resti ossei* (s. 611–614), to tylko załącznik dotyczący również badań przy ulicy Valle Piatta w Viterbo. W tym przypadku przedstawiono rezultaty analizy 270 zwierzęcych szczątków kostnych pochodzących z obiektów i warstw z XVI w. Autorzy stwierdzają, że badane kości wiążą się, z małymi wyjątkami (na przykład szkielet kota), przede wszystkim z resztkami konsumpcyjnymi. Szczególnie liczna (77%) jest obecność szczątków kury domowej (*Gallus gallus*) — prawdopodobnie hodowanej w pobliżu i stanowiącej najwyraźniej pożywienie preferowane przez mieszkańców badanych zabudowań.

²¹ Por. przyp. 2 i 3.

Całkowicie odmienne zagadnienia znajdujemy w artykule Sereny Borchii i Laury Torsellini — *Il territorio fiorentino e le incursioni castruciane. I casi di Calenzano e Montemurlo* (s. 615–623). Jest to przykład możliwości powiązania pozostałości architektury obronnej z konkretnymi wydarzeniami historycznymi.

Dużą dawkę nowoczesności w archeologii zaprezentował Emiliano Scampoli w artykule *Un G.I.S. archeologico per la città di Firenze* (s. 625–632). GIS (Geographic Information System) — System Informacji Geograficznej, jest już stosowany w najrozmaitszych dziedzinach życia. W archeologii pozwala na przetwarzanie danych za pomocą wyrafinowanych programów graficznych i tworzenie baz danych zawierających zarówno dane opisowe, jak i grafikę, a przede wszystkim bardzo dokładną lokalizację w terenie. Początek zastosowań GIS dla celów archeologii przypada na połowę lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku²². We Włoszech stosunkowo szybko pojawiły się artykuły na ten temat w specjalistycznym czasopiśmie „Archeologia e Calcolatori”²³. Szczególnie przydatne okazało się zastosowanie GIS w ochronie dziedzictwa kulturowego na terenie miast zabytkowych. W tym przypadku mowa jest o Florencji, pełnej zabytkowych budowli oraz stanowisk archeologicznych. GIS pomaga objąć całość materiałów z olbrzymiej liczby wykopalisk, które w znacznej części nie są opublikowane, oddaje nieocenione usługi przy zarządzaniu archeologicznym dziedzictwem kultury poprzez tworzenie baz danych dla celów konserwatorskich.

Niezwykłe przydatne okazują się nowe technologie komputeryzacji i wizualizacji materiałów archeologicznych zastosowane w GIS. To wszystko sprzyja usystematyzowaniu danych, ujednoczeniu zapisów, przede wszystkim przedstawień kartograficznych. Ogromnym atutem omawianego systemu jest dostępność danych i łatwość ich użytkowania. Autor opracowania powołuje się na prace Dipartimento di Archeologia Medievale Uniwersytetu w Sienie, a szczególnie Pracownię Informatyki Stosowanej w Archeologii tegoż uniwersytetu²⁴.

Wymienia też dostępne na rynku programy komputerowe umożliwiające realizację baz GIS, jak MacMap® oraz pracę w trzech wymiarach (Autodesk Map®).

Zbiór opracowań w 9 tomie Daidalos zamyka artykuł Cristiano Cerioniego i Cinzii Cosi — *Una lettura di archeologia territoriale per il Montefeltro medievale* (s. 633–641). Montefeltro jest historycznym regionem w środkowych Włoszech, leżącym pomiędzy Toskanią, Emilią-Romanią, Marche i dzisiejszą Republiką San Marino. Autorzy omawiają działania z zakresu archeologii terytorium, która od wielu lat jest rozwijana we Włoszech. Doprowadziła ona do doskonałych wyników, ze względu na całościowe traktowanie zagadnień powiązanych z najrozmaitszymi dziedzinami wiedzy. Na podstawie szczegółowej kwerendy źródeł historycznych oraz ikonograficznych dochodzi się do wniosków pozwalających na identyfikowanie materialnych cech osadnictwa mieszkańców danego terytorium od średniowiecza po współczesność. Przedstawiono skrótkowo wyniki badań prac w ramach szeroko zakrojonego programu kierowanego przez prof. Guido Vanniniego z Dipartimento di Studi Storici e Geografici — Katedra Archeologii Średniowiecza Uniwersytetu we Florencji.

Prowadzone badania dotyczyły różnych typów stanowisk w regionie geograficznym Montefeltro, które pod tym względem charakteryzuje się ogromną różnorodnością. Zakres studiów ograniczono do przemian zachodzących w czasach feudalizmu i tworzenia się siniorii. Szczególnie wdzięcznym obiektem badań mogą być zamki, ponieważ omawiany teren jest nimi na-

²² G. Lock, Z. Stanic, *Archaeology and geographical information system*, London 1995.

²³ Obecnie i w Polsce istnieje na ten temat bogata literatura. Wspomnieć wypada o wprowadzającym w to zagadnienie artykule W. Manii, *GIS w archeologii. Jak zacząć od zera?*, zamieszczonym w Internecie: http://rfo.org.pl/wojman/GIS_archeo.pdf.

²⁴ Na imponujące osiągnięcia tej placówki składają się rezultaty ponad 15 lat prac wieloosobowego zespołu archeologów i specjalistów z zakresu komputeryzacji i wizualizacji. Przykładem szerokich możliwości grupy badaczy ze Sieny jest publikacja z roku 2008: *Miranduolo in alta Val di Merase (Chiusdino — SI). Archeologia su un sito di potere del Medioevo toscano*, Firenze, pod redakcją Marco Valentiego.

sycony, nawet jak na Włochy, w sposób wyjątkowy. Jako jeden z przykładów obrano zamek w Pietrarubbia. Szczegółowa kwerenda ułatwiła odpowiednią, dla otrzymania jak najpełniejszych danych, lokalizację sondażu archeologicznych. Pozwoliło to w rezultacie na określenie faz osadniczych oraz faz budowy i przebudowy samego zamku (wieki XIII, XIV i XV–XVI).

Drugim obiektem wytypowanym do badań były zabudowania opactwa Santa Maria del Mutino. Interesująca historia tego miejsca sięga czasów pogańskich, kiedy istniał tu ośrodek kultu bóstwa płodności — Mutino. W tym przypadku zastosowano nowoczesną metodykę badań — stratygrafii architektonicznej. W zasadzie nie różni się ona od stosowanej w Polsce, ale w odróżnieniu od niej jest podobnie sformalizowana jak analiza układów stratyfikacyjnych dla archeologicznych stanowisk wielowarstwowych. Wyróżniono przy tym cztery zasadnicze fazy budowy i przebudowy opactwa, począwszy od wieku XII.

Prace o podobnym charakterze przeprowadzono także na innych obiektach — kościołach oraz małych umocnionych siedzibach możnowładczych, których w tym regionie Włoch jest bardzo wiele.

W sumie tom 9 serii *Daidalos* można uznać za bardzo wartościowy, chociaż niektóre artykuły mają znaczenie jedynie lokalne. Zawartość tomu mieści taki ładunek wiedzy, że z powodzeniem starczyłoby jej na duży kongres archeologii Italii. Odnosi się to zarówno do kwestii zakresu chronologicznego, ponieważ obejmuje czasy co najmniej od okresu rzymskiego po nowożytność, jak i terytorialnego — od Toskanii po Sycylię, a na dodatek prezentowane są w nim również zagadnienia metodyczne i metodologiczne. Wielu artykułom warto by poświęcić odrębne recenzje. Pewnym mankamentem jest brak wyraźnego rozgraniczenia części poświęconej osiągnięciom i działalności Gabrielli Maetzke, wyróżnienia opracowań stanowiących jakby trzon przyszłej monografii Ferento oraz innych artykułów nawiązujących do dziedzin, którymi zajmowała się niegdyś profesor Maetzke, jak na przykład archeologia miast, napisanych przez Jej przyjaciół, kolegów i współpracowników. Podział zawartości tomu na takie trzy działy zapewniłby większą jego przejrzystość, nawet jeśli niektóre artykuły zązębiałyby się nawzajem. Znacznie lepszym rozwiązaniem niż bibliografia po każdym z artykułów byłoby zbiorcze podanie literatury cytowanej we wszystkich opracowaniach, ponieważ nawet jeśli przytaczane dzieła nie powtarzają się zbyt często, to przy potraktowaniu łącznym łatwiej odszukać publikacje tego samego Autora, a oszczędność miejsca byłaby ogromna, co przy bardzo dużej objętości tomu nie jest bez znaczenia.

Przyglądając się ilustracjom można stwierdzić, że na żadnej z fotografii nie widać ludzi, tak jakby brak Gabrielli Maetzke spowodował brak Człowieka. Jej fotografii również zabrakło.

Tadeusz Baranowski